

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA QAROR QABUL QILISH JARAYONLARI VA QARORNI QANDAY TANLASH KERAK

Davletova Jumagul

Kegeyli tumani 23-maktab amaliyotchi psixologi

Annotasiya: *Ushbu maqolada Zamonaviy Psixologiya sohasida to'g'ri qaror qanday qilish va muvaffaqiyatlarga erishish mumkinligi va bu qarorlarni tanlashda ikilanishlarbi yo 'qotish usullarini yoritib beramiz va qaror qabul qilish jarayonlari bilan tanishib chiqamiz.*

Kalit so'zlar: *Pedagogika, psixologiya, motivatsiya, metod, pedagogik faoliyat, qaror qabul qilish.*

KIRISH

Biz har kuni yuzlab qarorlar qabul qilamiz, oddiy narsalardan (nonushta uchun nima yeyish kerak) kompleksgacha (qaysi ish taklifini qabul qilish kerak). Ba'zi qarorlarni qabul qilish nisbatan oson bo'lsa-da, boshqalari qiyinroq bo'lishi mumkin, ayniqsa ular jiddiy xavflarni o'z ichiga olgan yoki uzoq muddatli oqibatlarga olib kelganda. Ushbu maqolada biz qaror qabul qilish psixologiyasini, jumladan, tanlovimizga ta'sir qiluvchi omillarni va qaror qabul qilishimizga asos bo'lgan kognitiv jarayonlarni o'rganamiz.

Qaror qabul qilishda kognitiv jarayonlar: Qaror qabul qilishda ikkita asosiy kognitiv jarayon ishtirok etadi: sezgi va fikrlash. Sezgi - bu avvalgi tajribalarimiz va bilimlarimiz asosida tez va samarali qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi avtomatik, ongsiz fikrlash jarayoni. Boshqa tomondan, mulohaza yuritish, qaror qabul qilishdan oldin har bir variantning ijobiy va salbiy tomonlarini tortishni o'z ichiga olgan yanada qasddan va analitik fikrlash jarayonidir. Qaror qabul qilish psixologiyasi: qanday tanlashni tushunish kabilar

Biz har kuni yuzlab qarorlar qabul qilamiz, oddiy narsalardan (nonushta uchun nima yeyish kerak) kompleksgacha (qaysi ish taklifini qabul qilish kerak). Ba'zi qarorlarni qabul qilish nisbatan oson bo'lsa-da, boshqalari qiyinroq bo'lishi mumkin, ayniqsa ular

jiddiy xavflarni o'z ichiga olgan yoki uzoq muddatli oqibatlarga olib kelganda. Ushbu maqolada biz qaror qabul qilish psixologiyasini, jumladan, tanlovimizga ta'sir qiluvchi omillarni va qaror qabul qilishimizga asos bo'lgan kognitiv jarayonlarni o'rganamiz.

Qaror qabul qilishga ta'sir etuvchi omillar

Bizning qarorlar qabul qilishimizga bir qator omillar ta'sir qilishi mumkin, jumladan:

Tuyg'ular: Bizning his-tuyg'ularimiz qaror qabul qilish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Misol uchun, biz g'azablangan yoki tashvishlanganimizda impulsiv qarorlar qabul qilishimiz mumkin yoki o'zimizni haddan tashqari ko'targan yoki tushkunlikka tushganimizda qaror qabul qilishdan butunlay qochishimiz mumkin.

Ijtimoiy me'yorlar: Ijtimoiy guruhlarimizning me'yorlari va umidlari bizning qarorlarimizga ham ta'sir qilishi mumkin. Masalan, biz tengdoshlar guruhiga moslashish uchun ma'lum bir tarzda kiyinishni yoki ma'lum xaridlarni amalga oshirishni tanlashimiz mumkin.

Kognitiv noto'g'ri fikrlar: Bizning miyamiz qaror qabul qilishda yorliqlarni qabul qilishga ulangan, bu ba'zan kognitiv noto'g'rilikka olib kelishi mumkin. Masalan, biz olgan ma'lumotlarning birinchi qismiga asoslanib qaror qabul qilish ehtimoli ko'proq bo'lishi mumkin ("langar tarafkashlik") yoki kamdan-kam uchraydigan hodisalar ehtimolini oshirib yuborish ("mavjudlik nuqtai nazari").

Qadriyatlar va e'tiqodlar: Bizning shaxsiy qadriyatlarimiz va e'tiqodlarimiz qaror qabul qilish jarayonida ham rol o'ynashi mumkin. Masalan, biz martaba ko'tarilishidan ko'ra moliyaviy xavfsizlikni birinchi o'ringa qo'yishimiz yoki diniy yoki siyosiy e'tiqodlarimiz asosida qaror qabul qilishimiz mumkin.

ASOSIY QISM

Mohiyatan, qarorlar kasbiy faoliyatning barcha sohalariga, funksiyalariga aloqador sanalib, uning sifatiga sezilarli ta'sir etuvchi muhim omillar masalasida ko'plab zamonaviy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Qarorlar asosan, faoliyat sikli davomida qabul qilinib, u shaxsga tegishli fikrlash uslubi va zaruriy vaziyatlarga nisbatan munosabat bildirish holatidanamoyon bo'ladi. Psixologik yondoshuvlarga muvofiq, qaror qabul qilish bir tomondan kognitiv, tartibga soluvchi, kommunikativ xarakterga ega bo'lsa,

ikkinchi tomondan esa, shaxsning bior sohadagi keyingi harakatlari uchun asos bo‘luvchi ijtimoiy-psixologik hodisa sanaladi. P.V.Terelyanskiyning aytishicha, qaror qabul qilish hodisasi - bu turli sharoitlarda qarorlarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirishning uzluksiz tizimidir. Ya’ni, biror dolzarb muammoni hal qilish bo‘yicha, ko‘plab harakatlar yo‘nalishlaridan birini tanlash jarayoni hisoblanadi 1. Boshqaruv qarorlarining muhim ijtimoiy-psixologik xususiyati shundaki, ular favqulodda holat yuzaga kelganda, tizimning haqiqiy holati va kutilayotgan yangi holat o‘rtasidagi farqlarni baholashga keng imkon beradi.

V.V.Redkoga ko‘ra, inson tomonidan qabul qilingan turli qarorlar quyidagi funksiyalarni bajaradi

- Yo‘naltiruvchi ya’ni, tashkiliy qarorlar faoliyatning maqsad va vazifalarini belgilaydi;
- Tashkil etuvchi va muvofiqlashtiruvchi, qarorlar ishtirokchilarning o‘zaro munosabatlari tartibini belgilaydi;
- Ta’minlovchi, ya’ni qarorlarda ularni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan resurslarning turlari va miqdori ko‘rsatiladi.
- Rag‘batlantiruvchi, ya’ni qarorlar ishtirokchilarni qanday mukofotlashni belgilovchi hodisa¹

Ko‘p holatlarda, qarorlar ma’lum darajada xavf hissi bilan qabul qilinadi. Shu bois, tavakkal qilish ko‘nikmasi pastroq bo‘lgan shaxslarda, qarorlarni qabul qilish istagi uzoqroq kechadi hamda unga ketadigan vaqt ham shunga munosib ravishda bo‘ladi. Bundan tashqari, sohaga tegishli qarorlarni qabul qilishda, tajribali shaxslar qo‘shimcha ma’lumotlar to‘plash, kutilayotgan vaziyatlarni muhokama qilish, qarorlarni tanlash va ularni o‘z tajribasida ularni sinab ko‘rish kabi harakatlarni amalga oshiradi. Biroq, ayrim kishilar qarorlarini qabul qilishda ayrim xatoliklarga yo‘l qo‘yadilar. A.I.Orlov o‘zining “Boshqaruv qarorlarini qayta ishlash usullari va nazariyasi” monografiyasida, turli

¹ “Ўзбекистон Республикаси президенти ҳузуридаги давлат бошқарув академиясида бошқарув кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2017 йил 8 августдаги ПФ-5139-сон Фармони. <https://lex.uz>.

shaxslar tomonidan qaror qabul qilishda, yo‘l quyiladigan xatoliklar sababini quyidagilar bilan tavsiflaydi.

- Qaror tayyorlashda vaqtning cheklanganligi;
- Vazifaga oid ma’lumotning yetishmasligi
- Muammoni aniqlashda tajribaning yetarli emasligi va hokazo. Aytish joizki, qarorlarni qabul qilish nafaqat oldindan tayyorgarlikka balki, rahbar shaxsining bilim va ko‘nikmalari, shaxsiy tajribasi, boshqaruv sohaga bo‘lgan kompetensiyalariga ham uzviy bog‘liqdir. Ana shundagina, qabul qilingan har qanday qarorlar o‘z kuchiga ega bo‘ladi va boshqaruv samaradorligiga keng ta’sir etadi².

Tadqiqotchi I.N.Gerchikova qarorlar turlarini tahlil etar ekan, ularni ijtimoiypsixologik xarakteriga ko‘ra, quyidagi turlarini ajratadi³:

- Siyosiy qarorlar;
- Tashkiliy qarorlar;
- Texnik qarorlar;
- Ekologik qarorlar;
- Uzoq muddatli qarorlar;
- Qisqa muddatli qarorlar;
- O‘rta muddatli qarorlar;
- Taktik qarorlar
- Umumiy qarorlar
- Aniqlilik sharoitidagi qarorlar,
- Noaniqlik sharoitidagi qarorlar va hokazo. Yuqori qayd etilgan mazkur qaror tiplari, mazmunan turlicha hisoblanib, unda turli maqsadlar ko‘zlangan. Ushbu qaror turlari jamiyatning barcha sohalari uchun muhim sanalgan qaror turlari hisoblanadi. Boshqa mualliflardan farqli o‘laroq, L.V.Pomitkinaning xulosalariga ko‘ra, taktik

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2019 йил 3 октябрдаги ПФ-5843-сон Фармони. <https://lex.uz>.

³ Ajzen I. The social psychology of decision making //Social psychology: Handbook of basic principles. – 1996. – С. 297-b

qarorlarini qabul qilish va ularni oqilona amalga oshirish mezonlari quyidagilarga asoslanadi⁴:

- Tashqi muhitdagi o‘zgarishlar va yangiliklar tez anglash.
- Ilgari qabul qilingan qarorlarni o‘zgartirish hamda vaqtdan oqilona foydalana olish;

- Ilmiy-texnik va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sirlaridan xabardor bo‘lish
- Turli sohalarda qabul qilingan qarorlar va ularning mohiyatidan xabardor bo‘lish, o‘z sohasiga oid aloqadorlik jihatlarini ko‘ra bilish.

- Qarorlarni amalga oshirish oqibatlarini, ularning ahamiyatlilik darajasini tushuna olish hamda boshqaruv istiqbollari oldindan ko‘ra olish va hokazo. Jamiyat sohaslarida xizmat faoliyatini olib borayotgan har bir shaxs faqatgina, qaror qabul qilish malakalariga ega bo‘lib qolmasdan balki, berilayotgan vazifalar va kutilayotgan vaziyatlarni baholay olish, tashkilot istiqbollarini oldindan ko‘ra olish, xodimlarning imkoniyatlarini farqlay olish kabi qobiliyatlarga ega bo‘lmog‘i lozim hisoblanadi. S.R.Maddining tadqiqotlariga ko‘ra, biror sohadagi shaxslarning muvaffaqiyati uchun muhim sanalgan, samarali qaror qabul jarayoniga quyidagilar xarakterli sanaladi.

- Kasbiy faoliyati sirlari va xodimlarning sifatlaridan to‘liq xabardorlik;
- Tashkiliy sifatlariga ega bo‘lish va yuqori motivatsiyaning mavjudligi;
- Yangiliklar va kutilmagan vaziyatlardan qo‘rqmaslik;
- Murakkab sharoitlarda va ekstremal vaziyatlarda tavakkal qila olish, oxirgi vaziyatlarda qaror qabul qila olish tajribasiga ega bo‘lish.

- O‘z jamoadoshlariga ta’sir ko‘rsata olish yoki barchani yagona g‘oyaga ergashtira olish kompetensiyasi va hokazo. Bundan tashqari, tajribali insonning xatti-harakatlari, o‘z mazmunida uning aqliy imkoniyati va hayotiy tajribasini yaqqol ifodalaydi. Demak, har bir qabul qilingan qarorlarning mazmuni va uslubi, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, me’yorlar va an’analar, qonun va qoidalarga hamohang ravishda bo‘lishi lozim. Ammo, siyosiy va taktik qarorlarni qabul qilish har doim ham oson kechmaydi. Ya’ni kutilmagan ishtimoiy – psixologik vaziyatlar va stressli holatlarda, qaror qabul qilish jarayoni ancha

⁴ Alison L., Thompson L. Military maximizers: examining the effect of individual differences in maximization on military decision-making //Personality and Individual Differences. – 2020. – T. 163. – C.110.

qiyin kechadi. V.I.Varfolomyev hamda S.N.Vorobyovlarning soʻzlariga koʻra, agar kutilmagan qiyin vaziyatlarda ishlash tizimi yaxshi yoʻlga qoʻyilgan boʻlsa, unda qaror qabul qilish oson kechadi, bunda shaxs faqat nazoratchi vazifasini bajaradi. Aksincha, tizim notoʻgʻri ishlayotgan boʻlsa, qaror qabul qilish qiyin kechadi va bu yerda insonning tashabbuskorligi koʻproq rol oʻynaydi⁵.

Shuning uchun, qaror qabul qilish uchun, insondan maxsus professional koʻnikmalar zarur yoki yuqori qidiruvchanlik sifatleri talab etiladi. Iqtisodiy oʻzgarishlar sharoitida biror shaxsni voqealar rivojining biror yechimi qoniqtirmasa ham, u tezkor qaror qabul qilishi lozim. Qabul qilingan qarorlarda uning kasbiy mahorati, intellektual sifatleri, intuitsiyasi darajasi, hayotiy tajribalari, qadriyatleri tizimi hamda irodaviy harakatlari koʻrinishi kabilar yaqqol namoyon boʻladi. Ijtimoiy – psixologik yondoshuvlarga koʻra, uzoq muddatli qarorlarini tez va oqilona qabul qilish nafaqat bilim va koʻnikmalarga balki, shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga ham bogʻliq sanaladi. V.V.Kochetkovning ilmiy izlanishlarida, muvaffaqiyatli shaxs sifatlarini tushuntiruvchi qator yondoshuvlar mavjud boʻlib, ushbu yondoshuvlarni tahlil etish, sohaga oid qarorlarni samarali qabul qilishning ijtimoiy – psixologik shart-sharoitlarini tushuntirishga keng imkon beradi va unda quyidagi yondoshuvlar ajratiladi⁶

– Raqobatli yondashuv – mazkur yondoshuvga koʻra, yetakchi shaxs oʻzining maxsus, shaxsiy yoki umumiy xususiyatlari bilan boshqa odamlardan ajralib turadi.

XULOSA

Qaror qabul qilish jarayoni va boshqaruv qarorlarining oʻziga xosliklari masalasi, rus psixologiyasida boshqaruv psixologiyasi fani yutuqlari bilan keng tadqiq etilgan. Shu tufayli, bunday holatlar biz uchun, oʻrganilayotgan muammo yuzasidan eng ilgʻor yondoshuv va konsepsiyalarni ajratib olishga keng imkon berdi. Mamlakatimiz olimlari ham bu borada oʻziga xos maktablar yaratgan boʻlib, unda asosiy masala rahbar shaxs va uning boshqaruvdagi imkoniyatlari, rahbar shaxsining kabi, shaxslilik sifatleri,

⁵ Bandura A. Self-efficacy. The exercise of control / A. Bandura. – New York: Freeman and Co.,1997. – 604 p.

⁶ Beach L.R., Connolly T.The psychology of decision making: People in organizations. – Sage Publications, 2005. – 131 p.

zamonaviy rahbar imijini shakllantirish, boshqaruv faoliyatining akmeologik jihatlarini kabilarga ko‘proq qaratilgan. Bundan tashqari, qaror qabul qilish jarayonida shaxsning irodaviy sifatleri, hissiy sohasi, ijtimoiy intellekti, kasbiy motivatsiya darajasi, shaxsning innovatsion yetakchiligi kabi psixologik unsurlarning roli ham batafsil yoritilgan. Yuqorida amalga oshirilgan nazariy ma’lumotlarning tahlilidan kelib chiqib, mazkur bob yuzasidan quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin.

– Qaror qabul qilish – bu nafaqat biror bir ahamiyatga molik maqsadni amalga oshirish balki, taqdirni belgilash, natijani kutish, yangi imkoniyatlarni rejalashtirish yoki uni amalga oshirishni nazorat qilishdir

– Qarorlar qabul qilish jarayoni – qator ijtimoiy fanlarning o‘rganish ob’ekti sanalib, unda ijtimoiy-psixologik, iqtisodiy, falsafiy, soitsiologik, pedagogik bilimlarning integratsiyasi yuz beradi;

– Qaror qabul qilish – ijtimoiy hodisa, kognitiv faoliyat natijasi, inson funksional faoliyatining mahsuli, samarali boshqaruv faoliyati uchun xos bo‘lgan metakognitiv jarayon. Metakognitiv jarayon - oddiy vazifalar yoki vaziyatlar uchun emas, birgalikdagi ham hamkorlikdagi harakatlar uchun javobgardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ўзбекистон Республикаси президенти ҳузуридаги давлат бошқарув академиясида бошқарув кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2017 йил 8 августдаги ПФ-5139-сон Фармони. <https://lex.uz>.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2019 йил 3 октябрдаги ПФ-5843-сон Фармони. <https://lex.uz>.

3. Ajzen I. The social psychology of decision making //Social psychology: Handbook of basic principles. – 1996. – С. 297 - 325.

4. Alison L., Thompson L. Military maximizers: examining the effect of individual differences in maximization on military decision-making //Personality and Individual Differences. – 2020. – Т. 163. – С.110.

5. Bandura A. Self-efficacy. The exercise of control / A. Bandura. – New York: Freeman and Co.,1997. – 604 p.
6. Beach L.R., Connolly T.The psychology of decision making: People in organizations. – Sage Publications, 2005. – 131 p.
- 7.Britt T. W. Military Life: Military performance. – ABC-CLIO, 2006– T. 1. – 248 p.
8. Chase V. M. Visions of rationality / V. M. Chase, R. Hertwig, G. Gigerenzer // Trends in Cognitive Sciences, 1998, V. 2, № 6. PP. – 206 - 214.